

УДК 343.211

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.15>

ПРИНЦИП НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОРМОТВОРЧОСТІ & КОНСТРУЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ

Мельник В.М.,
магістр права

Мельник В.М. Принцип наукового забезпечення нормотворчості & конструювання кримінально-правових норм.

У статті висвітлюється проблема принципу наукового забезпечення конструювання кримінально-правових норм як одного з основоположних принципів нормотворчої діяльності в галузі кримінального права. В основі цього принципу лежить обов'язок законодавця дотримуватися наукового підходу та наукових методів на всіх стадіях нормотворчого процесу, що передбачає прийняття таких нормотворчих рішень кримінально-правового характеру, які відповідають рівню наукової розробки відповідної проблеми в теорії кримінального права та гарантують дійсну реалізацію принципу законності в нормотворчості у цій галузі. Висловлено припущення, що для повної реалізації можливостей принципу наукового забезпечення нормотворчої діяльності в галузі кримінального права доцільно поєднувати його використання з принципом практичної відповідності кримінально-правових норм та можливостей їх застосування. З цього принципу слід виходити як у процесі оновлення кримінального законодавства в цілому, так і за розробки (удосконалення) окремих кримінально-правових норм. Принцип наукового забезпечення конструювання кримінально-правових норм може не враховуватися під час внесення змін до кримінального законодавства в екстраординарний період, прикладом якого є початок повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України. Необхідність миттєвого реагування держави на такі глобальні загрози шляхом робить допустимим коригування чинного кримінального законодавства без дотримання принципу науковості, оскільки носить виключний характер. Зазвичай прийняття нових кримінальних законів без дотримання принципу науковості обумовлює низьку якість кримінально-правових норм, які не здатні забезпечити ефективного їх застосування, або ж узагалі має наслідком необґрунтованої зміни кримінального закону. Принцип наукового забезпечення повинен реалізовуватися як під час здійснення наукової експертизи проєктів кримінальних законів, так і під час наукового супроводу всього нормотворчого процесу.

Ключові слова: принципи кримінального права, принцип наукового забезпечення, науковість, кримінальне законодавство, нормотворча діяльність, кримінальне право, кримінальний закон, якість кримінального закону, ефективне застосування кримінального закону, кримінально-правова новела, коригування кримінального законодавства.

Melnyk V.M. Principle of scientific support of rulemaking and construction of criminal law norms.

The article highlights the issue of the principle of scientific support for the construction of criminal law provisions as one of the fundamental principles of rulemaking in the field of criminal law. This principle is based on the legislator's obligation to adhere to the scientific approach and scientific methods at all stages of the rulemaking process, and this implies that such criminal law rulemaking decisions should be made which correspond to the level of scientific development of the relevant issue in the theory of criminal law and guarantee the actual implementation of the principle of legality in rulemaking in this area. The author suggests that in order to fully realize the potential of the principle of scientific support for rulemaking in the field of criminal law, it is advisable to combine its use with the principle of practical compliance of criminal law provisions and the possibilities of their application. This principle should be taken into account both in the process of updating criminal legislation in general and in the development of individual criminal law provisions. The principle of scientific support for the construction of criminal law provisions may not be taken into account when adopting laws of Ukraine on criminal liability in

an extraordinary period, as exemplified by the beginning of the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation. The need for an immediate state response to such global threats by adjusting the current criminal legislation without observing the principle of scientificity is exceptional. As a rule, the adoption of new criminal laws without observing the principle of scientific evidence results in low quality criminal law provisions that are not able to ensure their effective application. The principle of scientific support should be implemented both during the scientific examination of draft criminal laws and during the scientific support of the entire rulemaking process.

Key words: principles of criminal law, principle of scientific support, scientificity, legislation of Ukraine on criminal liability, rulemaking, criminal law, criminal law, quality of criminal law, effective application of criminal law, criminal law novelty, adjustment of criminal law.

Постановка проблеми. Будь-яка діяльність, зокрема юридична, повинна здійснюватися лише на підставі певних засадничих положень, які допомагають її унормувати та роблять саму діяльність більш продуктивною та корисною для суспільства. Під юридичною діяльністю в науковій літературі зазвичай розуміється «різновид правової діяльності, що здійснюється у формах практичної, освітньої та наукової діяльності юристами, на професійній основі, з метою отримання відповідного правового результату, задоволення потреб та інтересів соціальних суб'єктів» [1, с. 16]. До юридичної можна віднести, без сумніву, й нормотворчу діяльність, результатом якої є створення правових норм як кінцевих моделей поведінки людини, унормованої державою. До конструювання кримінально-правових норм повинні висуватися ті самі вимоги, що й до інших сфер нормотворення в Україні, сама ж діяльність щодо створення відповідних норм має здійснюватися на основі загальних правових принципів та з урахуванням специфіки кримінального права як галузі права. Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що у ній недостатньо приділено уваги характеристиці принципів, з дотриманням яких повинно здійснюватися конструювання кримінально-правових норм, що вимагає самостійного осмислення.

Стан опрацювання цієї проблематики: у теорії кримінального права науковці здебільшого цілісно не досліджують принцип наукового забезпечення при конструюванні кримінально-правових норм. Відповідних питань частково торкалися такі вчені, як П.П. Андрушко, Д.О. Балобанова, П.С. Берзін, О.О. Дудоров, З.А. Загинеї-Заболотенко, О.О. Кваша, О.М. Костенко, В.О. Навроцький, М.І. Хавронюк та інші. Однак принцип наукового забезпечення та його використання при конструюванні кримінально-правових норм заслуговує на те, щоб бути одним з основних у процесі здійснення відповідного виду юридичної діяльності в галузі кримінального права.

Метою статті є висвітлення питання про принцип наукового забезпечення при конструюванні кримінально-правових норм.

Виклад основного матеріалу. У теорії права до принципів юридичної діяльності відносять, зокрема, верховенство права; законність; рівність суб'єктів перед правом та законом; дотримання прав і свобод людини та громадянина; професійну незалежність та неупередженість; професіоналізм; справедливість; гуманність; демократизм тощо [2, с. 69-70]. Згідно зі ст. 3 Закону України «Про правотворчу діяльність», з-поміж інших принципів виокремлюється принцип наукового забезпечення такої діяльності (п. 7 ч. 1) [3]. У наукових джерелах також розглядається принцип наукової обґрунтованості [4, с. 187] (науковості [5, с. 83–86]). Ю.М. Глуценко вважає, що принцип науковості означає, що методи, засоби, форми і зміст нормотворчої діяльності повинні спиратися на висновки та рекомендації науки, бути перевірені на практиці [6, с. 22]. З-поміж різноманітних проявів принципу науковості нормотворчої діяльності О.І. Чаплик виокремлює ретельний розрахунок варіантів досягнення поставлених цілей, що передбачає вибір з максимально можливої кількості способів правового впливу того, який створений в життєвих умовах суспільства і є найбільш оптимальним [7, с. 88].

Таким чином, вчені-теоретики здебільшого акцентують свою увагу на тому, що нормотворення повинно здійснюватися, зокрема, ґрунтуючись на принципі науковості, що знайшло відображення й у Законі України «Про правотворчу діяльність».

Ураховуючи загальний характер відповідного нормативно-правового акта, нормотворення у галузі кримінального права повинно здійснюватися на основі всіх виокремлених принципів у ньому, в тому числі на основі науковості відповідної діяльності зі створення кримінально-правових норм. Відповідний принцип у межах цього дослідження називатиметься принципом наукового забезпечення діяльності з конструювання кримінально-правових норм.

З моменту набрання чинності чинним Кримінальним кодексом України (далі – КК) минуло більше двадцяти років. Відповідно його статті впродовж такого багаторічного «стажу» зазнавали певних модифікацій (суттєвих на несуттєвих), з'являлися нові кримінально-правові норми (т. зв. новели) та зникали усталені кримінально-правові норми. Так, на момент написання цієї статті зміни до КК вносилися 262 законами. В окремі статті КК зміни вносилися кілька разів. Наприклад, ст. 368 КК змінювалася 14 разів, з них 3 рази – викладалася в новій редакції. Причому окремі зміни здійснювалися без належного наукового обґрунтування, а тому отримували справедливую критику як серед науковців, так і серед практиків. За цей час низка кримінально-правових норм Конституційним Судом України була визнана неконституційними (статті 366-1, 368-2, 375 КК).

Стосовно окремих статей КК, які змінювалися впродовж чинності цього Кодексу, відсутність наукової обґрунтованості тих чи інших змін, доповнень, а також новелізації кримінально-правових норм була обумовлена певними об'єктивними причинами. Зокрема, після початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України 24 лютого 2022 року, Верховна Рада України змушена була реагувати на таку небезпеку, прийнявши, зокрема, у спрощеному режимі ряд законів, якими змінювалися кримінально-правові норми або КК доповнювався новими статтями, спрямованими на стримування та відвернення військової загрози з боку держави-агресорки.

Наприклад, 5 законів, якими коригувалися положення КК, було прийнято 3 березня 2022 року. Ними, зокрема, було включено до КК: ст. 111-1, якою встановлено кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність; ст. 435-1 «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю»; ст. 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників». У новій редакції викладено усталені кримінально-правові норми про державну зраду (ст. 111 КК), диверсію (ст. 113 КК), доповнено ряд конструкцій кримінальних правопорушень такою кваліфікуючою ознакою, як вчинення правопорушення в умовах воєнного або надзвичайного стану (статті 185, 186, 187, 189, 191 КК). Як було зазначено вище, при конструюванні цих норм принцип наукового забезпечення дотриманий не був, а тому у теорії кримінального права відповідні новели критикуються, а практика стикається зі значними труднощами під час їх застосування.

Так, наукове бачення положень ст. 436-2 КК з'явилося вже після прийняття відповідної новели у КК (наприклад, М.А. Рубашенко, О.Е. Радутний [8; 9]). Після зміни конструкцій окремих кримінальних правопорушень проти власності новою кваліфікуючою ознакою, яка передбачає вчинення цих правопорушень в умовах воєнного або надзвичайного стану, як у науковців, так і в практичних працівників виникло питання про співвідношення змісту цієї ознаки з іншими схожими формулюваннями, що використовуються у КК (наприклад, з формулюванням такої обставини, що обтяжує покарання, як вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК)) [10]. Об'єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду встановила зміст такої кваліфікуючої ознаки крадіжки, як вчинення її в умовах воєнного або надзвичайного стану, надавши правовий висновок, що за ч. 4 ст. 185 КК кримінальна відповідальність передбачена за вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного або надзвичайного стану на території, на якій він введений [11].

Такі доктринальні дискусії та правозастосовні труднощі обумовлені не в останню чергу відсутністю належного наукового забезпечення при конструюванні відповідних кримінально-правових норм та ігноруванням наукових рекомендацій під час коригування кримінального законодавства України. Відсутність злагодженого вектору щодо внесення доцільності змін, доповнень, новелізації та виключення окремих статей КК обумовлює не лише наукові дискусії стосовно доцільності відповідного коригування, а й зумовлює цілий ряд труднощів, що можуть бути подолані знову ж таки зміною кримінального закону. А це, в свою чергу, породжує замкнене коло оновлень КК, що зумовлює «законодавчу інфляцію» та створює неякісний та неефективний кримінальний закон.

Ураховуючи той факт, що кримінально-правова нормотворчість набула перманентний характер, виникає необхідність створення її науково обґрунтованої методики. Адже йдеться про специфіку підготовки та прийняття закону, який має вищу юридичну силу, завданням якого є забезпечення кримінально-правової охорони найбільш важливих соціальних цінностей, а саме прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням (ст. 2 КК).

Особливо важливого значення принцип науковості набуває в періоді глобального оновлення кримінального законодавства України. Саме зараз триває розробка проєкту КК [12] робочою групою з питань розвитку кримінального права. Водночас, попри «наукове батьківство» проєкту КК, його постійне обговорення на засіданнях робочої групи, значна кількість новел, змодельованих робочою групою, має дискусійний характер та йде «у розріз» із превалюючими науковими підходами щодо вирішення тих чи інших питань кримінально-правового регулювання. З огляду на це, проєкт КК отримав критику від іншої групи науковців, які здійснювали його експертну оцінку. Всього експертами проєкту КК виступили дев'ять науковців, представників різних юридичних регіонів України, які підготували свій висновок (685 сторінок), в якому висвітлили ключові питання, що мають дискусійний характер в проєкті КК [13]. При цьому зауваження та фахові висновки були дані фактично до всіх структурних частин цього проєкту.

Видається, що для забезпечення дотримання повною мірою принципу науковості у процесі розроблення проєкту КК, досягнення наукового консенсусу з приводу вирішення певних дискусійних питань кримінально-правового регулювання є об'єктивна потреба розширення кола науковців та практиків, тим чи іншим чином залучених до цього процесу (розробки, експертизи, обговорення, надання пропозицій тощо).

Окрім того, принцип наукового забезпечення створення кримінально-правових норм повинен гармонійно взаємодіяти з іншим принципом – принципом їх практичної відповідності та можливості застосування. Саме практичні працівники (слідчі, прокурори, судді, адвокати) є безпосередніми адресантами кримінально-правових норм. Саме їм застосовувати новий законодавчий продукт, який може виявитися на практиці настільки недосконалим, що реалізація добрих намірів законодавця виявиться нездійсненою або малоімовірною.

Тобто, під час створення моделей майбутніх кримінально-правових норм надзвичайно важливим є симбіоз принципів наукового забезпечення та практичної відповідності таких моделей. Лише їх гармонійне поєднання (звичайно з урахуванням інших принципів нормотворчої діяльності) здатне наблизити майбутню модель кримінально-правової норми до ефективної кримінально-правової охорони найважливіших соціальних цінностей, передбачених у ст. 2 КК.

Зазвичай практика залучення науковців до створення кримінально-правових норм характеризується фрагментарністю. Комітет Верховної Ради України, який ініціює розробку того чи іншого кримінального закону, зазвичай здійснює розсилку відповідних законопроєктів на адресу конкретних наукових установ та закладів вищої освіти без урахування фаховості та спеціалізації науковців, які працюють в цих установах. Тому й відповіді на отримані законопроєкти можуть бути різного доктринального рівня. Окрім того, до обговорення майбутніх кримінально-правових норм на засіданнях Комітету Верховної Ради України науковці зазвичай не запрошуються, а тому наукова думка фактично залишається непочутою. І така тенденція є невтішною та прогнозовано негативно впливає на ефективність кримінально-правових норм у майбутньому.

Враховуючи інтенсивність коригування чинного КК, будь-який навіть найдосконаліший закон втратить свою системність, логічність та гармонічність, якщо новели не будуть оцінюватися на предмет їх відповідності науковим досягненням у відповідній сфері.

Виправити відповідну негативну тенденцію розробки та прийняття проєктів кримінальних законів покликаний Закон України «Про правотворчу діяльність», який, серед іншого, передбачає обов'язкову розробку такого документа юридичного прогнозування, як наукова концепція розвитку законодавства України, проведення наукової експертизи будь-якого нормативно-правового акта, визначення головною експертною установою з проведення юридичної (правової) експертизи проєктів законів Національну академію наук України [3]. Однак це лише перспектива запровадження принципу наукового забезпечення розробки проєктів кримінальних законів та створення кримінально-правових норм. Адже Закон України «Про правотворчу діяльність» хоча й набрав чинності, проте загалом вводиться в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року, затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року, окрім окремих статей, які введені в дію разом з набранням їх чинності.

Як демонструє правозастосовна діяльність, експертизи, які здійснюються сьогодні, не завжди забезпечують необхідну якість законопроєктів. Особливо актуально це для кодифікованих нормативно-правових актів (у т. ч. КК), які характеризуються значним обсягом нормативного мате-

ріалу, оригінальною структурою, особливою логікою побудови, наявністю складних зв'язків між окремими структурними частинами у межах самого кодексу та з іншими нормативно-правовими актами. Тому забезпечити необхідну якість законопроекту можливо в умовах всебічного вивчення новел, що можуть реалізувати досвідчені фахівці зі значним досвідом наукової та/або практичної діяльності у відповідній сфері. Тому й, як видається, наукова експертиза як в цілому тексті КК (зокрема його проєкту), так і окремих проєктів законів щодо внесення змін до КК має здійснюватися колективом висококваліфікованих учених та осіб, які мають значний досвід правозастосування у галузі кримінального права.

Водночас сама по собі наукова експертиза не здатна повною мірою забезпечити якість кримінального закону. Важливою складовою у таких питаннях повинен стати науковий супровід всього нормотворчого процесу, особливо на етапі підготовки проєкту кримінального закону. З цією метою доцільно сформувати робочу групу на постійній основі щодо наукового забезпечення супроводу проєктів щодо зміни КК, яка могла б функціонувати при Комітеті Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності та в яку увійшли б представники парламенту, науковці та практичні працівники. Діяльність такої групи могла б стати своєрідним «запобіжником» прийняття неякісних кримінальних законів, сприяла б накопиченню досвіду нормопроекування в галузі кримінального права України. З метою усунення «відомчого підходу» та підвищення результативності роботи всіх зацікавлених органів та осіб по розробці того чи іншого проєкту кримінального закону України, підготовку таких проєктів доцільно здійснювати в межах саме такої робочої групи. Вимоги до участі в ній та право залучати інших науковців (за їх згодою) до діяльності такої групи має чітко передбачатися в законодавстві України.

Практика створення таких груп у вказаному парламентському комітеті мала місце, але робилося це на епізодичній та несистемній основі.

Висновки. Підводячи підсумок викладеному вище, слід зазначити, що принцип науковості є одним з основних під час створення кримінально-правових норм. При цьому з цього принципу слід виходити як у процесі оновлення кримінального законодавства в цілому, так і за розробки окремих кримінально-правових норм. У процесі нормотворчої діяльності в галузі кримінального права принцип наукового забезпечення є одним із основних принципів, який характеризується обов'язком дотримуватися наукового підходу та методів на всіх стадіях нормотворчого процесу, та диктує прийняття таких нормотворчих рішень кримінально-правового характеру, які відповідають рівню наукової розробки відповідної проблеми в теорії кримінального права та гарантують дійсну реалізацію принципу законності в нормотворчості у галузі кримінального права. Водночас для повної реалізації можливостей принципу наукового забезпечення нормотворчої діяльності в галузі кримінального права доцільно поєднувати його використання з принципом практичної відповідності кримінально-правових норм та можливостей їх застосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гусарев С.Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2007. 35 с.
2. Анохін В.О. Юридична діяльність як різновид правової роботи. *Вісник ун-ту імені Альфреда Нобеля. Серія «Право»*. 2022. № 1 (4). С. 65–72.
3. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення 08 червня 2024 року).
4. Луць Л.А. Загальна теорія держави і права: навч.-метод. посіб. (за кредитно-модульною системою). Київ: Атіка, 2007. 412 с.
5. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія права (зі схемами, кросвордами, тестами): підруч. Київ: Кондор, 2002. 353 с.
6. Глуценко Ю.М. Принципи правотворчої діяльності місцевих державних адміністрацій. *Форум права*. 2008. № 2. С. 66-67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2008_2_13 (дата звернення 08 червня 2024 року).
7. Чаплюк О.І. Загальні та спеціальні принципи національної правотворчості: поняття, значення та види. *Часопис Київського ніверситету права*. 2010. № 1. С. 87–93.
8. Рубашенко М.А. Непублічні виправдовування, визнання правосірною, заперечення агресії/ окупації (ст. 436-2 КК) & свобода вираження поглядів. *Кримінальне право України*

- перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути*: мат-ли міжнар. наук. конференції (м. Харків, 21-22 жовт. 2022 р. / редкол.: В.Я. Тацій, Ю.А. Пономаренко, Ю.В. Баулін та ін. Харків: Право, 2022. С. 141–143
9. Радутний Е.О. Публічні заклики та заперечення як форми інформаційної колабораційної діяльності за Кримінальним кодексом України. *Інформація і право*. 2022. № 2 (41). С. 99–115.
 10. Вознюк А.А. Воєнний або надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 308–317. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/69.pdf (дата звернення 08 червня 2024 року).
 11. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 15.01.2024 у справі № 722/594/22 (провадження № 51-3186кмо22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116446106> (дата звернення 08 червня 2024 року).
 12. Проект Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 25.02.2024). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf> (дата звернення 08 червня 2024 року).
 13. Висновок на проект Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 30.01.2023). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/03/16/vysnovok-natsionalnyh-ekspertiv.pdf> (дата звернення 08 червня 2024 року).